

Należy zauważyć, że wybór tekstów, które właściwie nie łączą się z sobą – początek (Iz 1,1–2,4) i zakończenie Księgi Izajasza (Iz 56,1–8; 58,1–14; 65,17–66,24) – stawia pytanie o jej kompozycję. Według autora, myśl o narodach w Iz 2,1–4; 56,1–8 i 66,18–24 rozwija się w Księdze Izajasza. To samo odnosi się do omawianego tematu szabat. Nie ma jednak jasnego stwierdzenia, czy obraz „kabod Jahwe”, omawiany w Iz 58,1nn i 65,17 nn., stanowi redakcyjną jedność z Iz 6,1 nn., 40,1 nn. i 60. Autor nie wypowiada się o budowie literackiej tych tekstów ani o czasie i powstaniu, wskazuje tylko na ich jedność tematyczną. Jednak nie wszystkie teksty Księgi Izajasza dadzą się tak uporządkować, aby wyrażały jednakowy obraz ludu Bożego i narodów, sądu i zbawienia Jahwe, jakie przedstawiają teksty Iz 56,1–8 i 65,17 nn. Również opisy sprawiedliwości społecznej w czasach ostatecznych (Iz 58,6) nie są identyczne z Iz 56,1–8 ani z Iz 65,17 nn. Należy więc badać, czy te teksty stanowią jedność kompozycyjną i czy dają podstawę do wyprowadzenia jednakowych wniosków o budowie literackiej Księgi Izajasza.

Podjęty przez autora temat sprawiedliwości społecznej Izraela i zbawienia narodów, oparty na Księdze Izajasza, został obszernie opracowany, choć nie do końca rozwiązany jest problem budowy literackiej tej Księgi.

Praca daje wiele materiałów egzegetycznych i teologicznych przedstawionych przez autora i pozostawia okazję do dalszej dyskusji nad budową literacką i jednością Księgi Izajasza, zawierającą orędzie prorockie największego proroka Starego Testamentu.

Ks. Zdzisław Małecki

Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 2006, t. 39, z. 1, s. 194–196

Martin Neher, *Wesen und Wirken der Weisheit in der Sapientia Salomonis*, Berlin–New York, de Gruyter 2004, 274 s. (BZAW, 333). ISBN 3-11-0178800-X

Od czasu wydania przez Otto Kaisera komentarza do Księgi Mądrości, egzegeci nie przestają interesować się problemem mądrości, jaką przedstawia ta Księga, pod wpływem pojęć grecko-hellenistycznych. Interesuje ich zwłaszcza personifikacja mądrości, jako samodzielnego bytu (hipostaza) lub jako poetyckiej metafory. Przedstawiając historię badań nad Księgą Mądrości, autor stwierdza istnienie różnych poglądów w tej materii (s. 1–17). Píše, że Księgi: Przysłów, Hioba i Syracha w różny sposób przedstawiają mądrość. Księgi te inaczej przedstawiają jej ontyczne i funkcjonalne działanie, tzn. jej transcendencję i immanencję oraz jej miejsce między Bogiem i człowiekiem. Opis jej działania w kontekście dziejów ducha i filozofii rozpoczyna autor od przedstawienia dyskusji nad pojęciem hipostazy w różnych aspektach (bardziej ontycznym, czy bardziej funkcjonalnym) i problemem jednostronności w próbie określenia jej definicji. Badania tekstów biblijnych mówiących o istocie lub działaniu mądrości powinny umożliwić rozstrzygnięcie o charakterze mądrości między „panią mądrością”, jako hipostazą lub jej poetycką personifikacją.

Autor rozpoczyna interpretację Księgi Przysłów, poczynając od Prz 1,20-33 oraz rozdz. 8 i 9, mówiących o personifikacji mądrości. Personifikacja w Prz 1–9 i synonimiczne używanie pojęć wskazują na poetycki charakter jej opisów. Mądrość w tym kontekście nie jest hipostazą, odnosi się to również do rozdz. 8. W Prz 8,22-31 mamy właściwy obraz mądrości i jej podporządkowania Bogu i Jago prawu, w przeciwieństwie do ludzi. Była ona od początku u Boga (por. Prz 3,19; Ps 104,24) i współdziałała z Bogiem w stworzeniu świata. Można zapytać, czy dynamika poezji lub jej struktura nie odpowiada bardziej przedstawieniu mądrości jako planu (idei) Boga przed stworzeniem świata i porządku w stworzonym świecie jako znak obecności mądrości Bożej i jej realizacji.

W Księdze Hioba (28,1 nn.) mądrość poddana jest Bogu i nie jest jakimś samodzielnym stworzeniem. Dla ludzi jest ona niezłębiona i można ją zdobyć przez bojaźń Bożą.

Księga Syracha przedstawia jej związek z bojaźnią Bożą i przykazaniami. Z dwóch omawianych tekstów: Syr 14,20–15,10 i 1,1-10, ukazujących łączność mądrości z bojaźnią Bożą, jakby wynika rozdz. 24. Mądrość w Prz 42,3-22 mówi o sobie i swojej roli w budowaniu porządku przez tych, którzy ją posiadają. Według Prz 24,23-29 należy w życiu tak postępować, jak wymaga od nas Prawo Mojżeszowe. Z tej nauki mądrości, wynikającej z Tory, pochodzi także pełne błogosławieństwa działanie nauki mądrości. Na podstawie tej więzi mądrości z Prawem nie możemy mówić w Księdze Syracha o samoistnym bycie mądrości. Opierając się na wszystkich opisach mądrości, można pytać, czy jest to działanie przedstawione jako objawienie Tory i czy określenie jej natury jest adekwatne.

Główna część badanych tekstów o mądrości w Księdze Mądrości Salomona (s. 89–154) rozpoczyna się tekstem Mdr 1,1-10. Mdr 1,1-4 omawia podstawowe problemy odniesienia mądrości do Boga. Tekst ten przedstawia przymioty mądrości oraz boskość mądrości, jako różnicę między Bogiem i mądrością, wyrażając transcendencję Boga (Mdr 1,5.6). Podobnie przedstawia ten problem rozdz. 7, zwłaszcza 7,15-22 rozwiązuje napięcie: Bóg – mądrość. Duch łączy ściśle mądrość i Boga (Mdr 7,7. 22-23), jest jakby elementem łączącym te dwa byty. Duch mądrości, który wyszedł z Boga, zwraca się do świata i człowieka (Mdr 7,14.27-28). Mądrość nie wejdzie w duszę przewrotną (Mdr 1,4.6), ale wróci do Boga (Mdr 1,9 n.).

Wypowiedzi o istocie i działaniu mądrości bliskie są filozoficznym pojęciom abstrakcyjnym (Mdr 7,22-23) lub obrazom platonizującym (Mdr 7,25) i wskazuje na działanie ducha Bożego w człowieku. Również rozdz. 9 przedstawia mądrość jako ducha Bożego (Mdr 9,17) z zadaniem pośredniczenia, znajduje się w pobliżu Boga (Mdr 9,1.4.5). Dzięki modlitwie człowieka przychodzi do niego, aby pomagać mu wypełniać wolę Bożą (Mdr 9,10.13-17). Również rozdz. 10 przedstawia ją jako ducha, który wstąpił w dusze pobożnych i dokonywał w nich cudownych dzieł. Rozpatrując te teksty, można rozumieć je bardziej jako pytanie o znaczenie mądrości w Księdze Mądrości Salomona niż o sposób działania Boga i Jego objawienia w dziejach Izraela. Można ją rozumieć jako „aktywną obecność Boga w jego stworzeniu i sercach ludzi, którzy Go przyjmą”.

Egzegetyczne badanie tekstów prowadzi do dalszego pytania o filozoficzny charakter tych tekstów, przedstawiających mądrość jako pośrednika między Bogiem i światem (s. 155–228). Przedstawienie poglądów Filona z Aleksandrii wyjaśnia problem przez substancjalne przedstawienie duchowych sił mądrości. Autor przedstawił tu szkic dziejów badań nad filozoficznym wpływem na treść Księgi

Mądrości Salomona od połowy XIX w. (s. 164–180), który miał miejsce w tym czasie. Przykład takiego wpływu filozofii mamy ze strony stoika Poseidonisa z Apamea między 135 a 50 r. przed Chrystusem. Jego teologiczna kosmologia o Bogu i świecie, jako jednej wielkości, nie służyła jednak autorowi Księgi Mądrości, mimo wspólnych elementów, jako podstawa do rozumienia mądrości, która pośredniczyła między Bogiem i światem. Również poglądy platońskie o tożsamości Boga, duszy, świata i przebóstwionego świata nie mają w Księdze swego uzasadnienia. Eudoros z Aleksandrii, przedstawiciel platonizmu i nowy odkrywca transcendencji Boga, nie miał również wpływu na tę Księgę, mogły jednak służyć jako aktualizacja fenomenu pośrednictwa, jako możliwy impuls dla jego wyjaśnienia w Księdze Mądrości.

Autor dochodzi do wniosku, że – poza niektórymi pojęciami filozoficznego języka (Mdr 1,7; 7,23.24 n.) – nie widać specjalnych wpływów tych filozofów na pojęcia mądrości w tej Księdze. Przeciwnie, brak wyraźnego rozdzielenia Boga od świata w systemach filozoficznych. Teologia judaistyczna wyraźnie odróżnia transcendencję Boga i Jego działanie w świecie przez Ducha mądrości. U filozofów nie ma mowy o mądrości jako hipostazie i pozwala rozumieć mądrość w Księdze jako poetycką personifikację.

Recenzenci podkreślają dużą zasługę studium nad badaniem tekstów filozoficznych (rozd. 3 i 4), które dostarczają wiele materiałów źródłowych i pomagają wyjaśnić różnice duchowo-historycznego środowiska powstania Księgi Mądrości. Również jest do przyjęcia podstawowa teza, jaką wyprowadza autor, że mądrość w Księdze Mądrości (jak również w Prz, Hi i Syr) nie jest hipostazą, ale jest poetycką personifikacją.

Metodycznie poprawne i filozoficznie ukierunkowane pytanie o mądrość jako hipostazę wyjaśnione będzie w egzegetycznej części w innym aspekcie. Wskazują na to badania literackiej budowy Księgi i jej poszczególnych tekstów w duchu dyskusji z M. Gilbertem i H. Engelsem, którzy przyjęli tezę budowy pierścieniowej (Mdr 7,1–8,2).

W odróżnieniu od greckiej enkomium lub w nawiązaniu do współczesnego kultu Izis (Izis jako stróż prawa i sprawiedliwości, zbawczyni i dobrodziejka), praca przedstawiła biblijną interpretację mądrości. Książka zawiera wiele bogatego materiału do dalszych badań nad środowiskiem powstania Księgi Mądrości Salomona.

Ks. Zdzisław Malecki

Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 2006, t. 39, z. 1, s. 196–198

Pius II, *Pamiętniki*, z wydania krytycznego Adriana Van Heck przełożył bp Julian Wojtkowski, Biblioteka Apostolica Vaticana, Michalineum 2005, 751 s., ISBN 83-7019-338-9.

Niez mordowany w pracy naukowej bp Julian Wojtkowski, senior, do swoich licznych prac źródłowych związanych z Hosianum, a więc przede wszyst-